

TAMMI

Kai Häggman

PAHANSISUINEN

JOUKO TURKAN ELÄMÄ

Kai Häggman

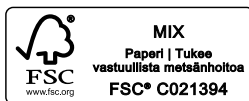
PAHANSISUINEN

JOUKO TURKAN ELÄMÄ

TAMMI

HELSINKI

1. painos

© Kai Häggman ja Tammi, 2025

Tammi on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki

Taitto: Samppa Ranta, Punavuoren Folio Oy

ISBN 978-952-04-4693-2

Painettu EU:ssa

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut:

tuotevastuu@tammi.fi

SISÄLLYS

”Olen syntynyt kusen ja paskan välistä”	7
Suomen teatterikoulu	17
Matka maaseudulle	25
Pielisen kaupunki	33
Kaupunginteatterin hampaissa	49
Vailla sopimusta	69
Satamatyöläisiä ja seksuaalimurhia	79
”Olen mieluummin nalkuttava anoppi kuin hellä isä”	93
Näkijä ja tekijä	101
Uran parhaat vuodet?	113
”Seuraavat kaksi ja puoli vuotta aion kokeilla”	133
Avioliitossa kuolee kaikki	145
”First break them, then make them”	149
Esikoiskirjailija	169
Selvitys oikeuskanslerille	175
”Ei se ole mikään pelsepuupi”	181

Hesarin lemmikki	193
”Minne menee Suomen teatterikorkeakoulu?”	203
Testosteronia Tampereella	213
Suomalaisen vihapuheen pioneeri	221
”Minä taas olin kaikista kuumana koko ajan”	229
Teatterista toiseen	237
Mitä tapahtuikaan Jouko Turkalle?	247
Ollilaa ei saa pilkata	251
”Mitä, jos lintu sisältäni on jo lentänyt?”	257
Viitteet	265
Kirjallisuus	273
Henkilöhakemisto	277

”OLEN SYNTYNYT KUSEN JA PASKAN VÄLISTÄ”

Jouko Turkan maininta syntypaikastaan on lainattu Raamatusta. Ilmestyskirjassa muistutetaan kaikkien ihmisten syntyvän ulosteiden ja virtsan välistä. Tarkoituksena oli tuolloin ja on edelleenkin muistuttaa ihmisen viheliäisyydestä ja häpeällisestä alkuperästä. Jouko Turkka oli monessa mielessä hyvin raamatullinen henkilö, kallellaan erityisesti Vanhaan testamenttiin. Vanha testamentti on täynnä vihaa, uhkauksia ja ihmisen vähättelyä. Jouko Turkka taas oli mestari kuvaamaan kanssaihmissä negatiivisilla sanakäänteillä. Hän teki ihmisten solvaamisesta taidetta.

Turkan tarkoituksena oli provosoida mutta myös muistuttaa siitä, että hyvistä pöytätavoista ja akateemisista oppiarvoista huolimatta ihminen on pohjimiltaan eläin. Enemmän biologiaa kuin kulttuuria. Ihminen syntyi eläimen kaltaisena, kokonaisena ja vapaana, mutta loppu oli yhtä alamäkeä. Kulttuurin ja kasvatuksen myötä ihminen oppi pelkäämään elä-

mää ja omaa ruumistaan. Turkka kehotti näyttelijöitä ottamaan mallia kaksivuotiaasta lapsesta tai koirasta. Hänestä jako henkeen ja aineeseen oli teatterin kanalta turmiollista.

Turkka oli isänsä puolelta tunnettua Durchmanin pappissukua. Sukutaulussa on kymmeniä rovasteja, kirkkoherroja ja kappalaisia. Jouko Turkan pojan, Juha Turkan mukaan hänen isänpuoleista sukuaan oli sukupolvesta toiseen vaivannut itseviha, yksinjäämisen pelko, väkivaltaisuus ja ankaruus: ”Tunsin perineeni isältäni kirouksen, josta ei ollut mahdollista kieltäytyä, se seurasi veren mukana isältä pojalle, oli seurannut jo sukupolvia ennen minua, ja minä en kestänyt ajatusta.”¹

Suomen vaikutusvaltaisimpiin teatterikriitikoihin vuosikymmeniä kuulunut Sole Uexküll oivalsi jo Turkan ohjaajauran alkutaipaleella jotain keskeistä tämän ihmiskuvasta ja siinä sivussa ehkä myös miehen sukutaustasta. Hänelle Jouko Turkka oli ”pietisti synnin laaksossa”. Kateus, kostonhimo, rahanhimo, viha, julmuus, väkivaltaisuus ja huoruus motivoivat Turkan esitysten henkilökaartia. Seksuaalisuus oli teatteriesityksissä aina läsnä.

Seksi askarrutti voimallisesti Turkkaa aina teinipojasta vanhukseksi saakka. Jouko Turkka nimitti itseään ”kommariksi”, mutta sellainen hän oli vain muutaman vuoden. Seksiä pakonomaisesti miettinyt ja harrastanut pietisti hän oli paljon pidempään. Turkan suhde kirkkoon näyttää olleen etäinen tai vihamielinen,

mutta saarnaamisen hän hallitsi. Yltiöpäisellä kommunismilla ja yltiöpäisellä kristillisyydellä on toki paljon yhteisiä piirteitä.

Durchmanin suku on lähtöisin Oulun seudulta. Toisiaan seuranneet pappissukupolvet toimivat ennen muuta Pohjanmaalla ja Lapissa. Suvussa oli paljon herännäispappeja, joiden ankarasta körttiläisyydestä puhuttiin yleisesti. Turkan mukaan taipumus fanaattisuuteen oli jonkinlainen sukurasite: ”Tuollainen fanaattisuus, samaten kuin joku kaljupäisyys, on perinnöllistä. Mutta kenestäkään ei taiteilijaa voi tulla, jollei hän jossain vaiheessa yritä kieltää taustaansa ja sitä mitätöidä. Kuitenkin tausta on toisaalta tiedostettava, tuntuisi naurettavalta yrittää sitä kieltää, enkä minä ole sitä koskaan yrittänytkään toiseksi väittää.”²

Ehkä tunnetuin Durchman oli Jouko Turkan isän isoisä, Ruoveden kirkkoherra ja lääninrovasti Josef Vilhelm Durchman, joka oli varhaisia suomalaisuusmiehiä. Hän oli mukana suomalais-ruotsalaisen sanakirjan kokoamistyössä ja suomensi ruotsinkielistä hartauskirjallisuutta. Josef Vilhelm Durchmanilla oli kaikkiaan 14 lasta, joista nuoremmat saivat jo selkeästi suomenkielisiä etunimiä. Vähitellen osa suvusta myös suomensi sukunimensä Turkaksi, Turkanheimoksi tai Turkamaksi. Sukuun alkoi samaan aikaan ilmaantua muitakin kuin pappeja.

Suvussa oli harrastettu myös teatteria. Vuonna 1913 perustetun Suomen Näyttelijäliiton ensimmäinen puheenjohtaja oli Kansallisteatterin näyttelijä

Teppo Raikas (alun perin Wäinö Durchman). Liiton perustamisen yhteydessä haettiin rahallista tukea tarjoavia kunniajäseniä ja näistäkin ensimmäiset olivat Durchmaneja. Nuorena kuollut Raikas muistetaan myös ensimmäisten suomalaisten elokuvien puuhamiehenä ja ohjaajana.

Eräät Durchmanit olivat maailmansotien välisenä aikana poliittisesti aktiivisia äärimmäisyysmiehiä. Teppo Raikkaan veljet Yrjö ja Lauri kuuluivat useiden kansallissosialististen järjestöjen johtoportaaseen. Yrjö Raikas oli *Hakaristin* ja *Kansallissosialistin* päätoimittaja, ja vuonna 1942 hän julkaisi hyvin myyneen kirjan demokratiasta ja kansallissosialismista. Siinä hän vakuutteli kansallissosialismin elinvoimaa. Lauri Raikkaalla oli hämäreiden poliittisten toimien lisäksi hämäreitä liiketoimia. Hänet tuomittiin 1930-luvulla kolmeksi ja puoleksi vuodeksi vankilaan monista väärennöksistä.³

Jouko Turkan isä Reino Turkka toimi työnjohtajana Valtion lentokonetehtaalla Tampereen kupeessa. Pojan tulkinnan mukaan hänen perheensä oli tehnyt eräänlaisen luokkalaskun; ei oltu enää herrasväkeä mutta ei tavallista kansaakaan. Pirkkalan kirkonkylään keskelle peltoja rakennettu kotitalo oli Jouko Turkan äidin Gunhild Turkan (o.s. Åberg) mukaan ”erämaata”, jossa hän ei viihtynyt. Vierauden tunnetta lisäsi äidin ruotsinkielisyys. Gunhild Åberg oli kalastajan tytär Sipoon Eestiluodosta. Hänellä oli monien Uudenmaan saariston asukkaan tavoin myös virolaisia sukujuuria.

Gunhild Åberg kävi kauppakoulun, toimi konttoristina ja osasi lukuisia kieliä. Hän ei selvästikään ollut valmistautunut muuttamaan Helsingistä pohjoishämäläiseen maalaiskylään. Joukon äiti kävi Tampereella töissä ja yhteys Helsinkiinkin säilyi. Gunhildin sisarusilla oli Helsingin Kruununhaassa yksityinen terveysasema Vivo, jonka tiloissa Jouko ja hänen vanhempi veljensä Kimmo asuivat 1960-luvulla Helsingissä opiskellessaan.⁴

Turkan tausta oli säätyläinen sekä samaan aikaan hämäläinen ja maalainen. Hänen hienoin kirjansa, vuonna 1982 julkaistu *Aiheita* on täynnä viittauksia ”kotikylään”, sen heinälatoihin, sontakasioihin, tukkirekkoihin ja kyläkauppiaisiin. Maalaisuus jätti jälkensä, mutta oli myös traumaattista. Teatterikoululaisia 1980-luvulla opettaessaan Turkka kaivoi esille lapsuuden kylänsä ihmistyyppejä, joissa oli paljon samaa kuin *Nummisuutareiden* henkilöhahmoissa. Negatiivisuus korostui. Maalaisten kyttäysmentaliteettia ja pahantahtoisuutta oli vaikea aikuisenakaan ymmärtää. Jouko syntyi maalaiskylässä ja kasvoi maalaispoikana, mutta hän oli myös ulkopuolinen kummajainen. Kodin osittaista ruotsinkielisyyttäkin piti hävetä.⁵

Jouko Turkka syntyi 1942, ja sota oli läsnä koko hänen lapsuutensa ajan. Kotona lojui ilmatorjuntatykin ammus, luvattomia aseita oli lähes joka talossa, ja kotikylän kirkkoherra tuomittiin kiväärien kätkemisestä kellotapuliin. Kädettämiä, jalattomia ja alkoholi-soituneita sotaveteraaneja tuntui olevan joka puolella.

Toisaalta Turkka samaistui muutamaan isänsä serkuun, jotka olivat sodan aikana tunnettuja ja juhlistettuja lentäjiä.

Lapsuudenkotia ja kansakoulua leimasi ankara ryssäviha, jota Turkan oli nuorena vaikea käsittää. Neuvostoliitto oli pahinta, mitä lapsuudenkodissa ja Pirkkalassa saattoi sodan jälkeen kuvitella, ja juuri siksi itänaapuri ja kommunismi kiehtoivat Turkkaa jo nuorena. 16-vuotiaana hän sanoutui henkisesti irti perheestään, kieltäytyi ruokailemasta vanhempiensa kanssa ja vältteli kaikin tavoin näiden seuraa. Kotoa muutettuaan hän ei pitänyt yhteyttä vanhempiinsa. Myös yhteydet isoveljeen jäivät vähäisiksi. Turkka myönsi myöhemmin tehneensä jonkinlaista armotonta isänmurhaa, koska aiemmat Durchman-sukupolvet eivät olleet sitä tehneet.⁶

Kimmo Turkan mukaan Jouko peri pohjattoman energiansa äidiltään. Pikkuveli oli jo lapsena oma itsensä: ”Hän oli niin pahansisuihin, ettei hänen kanssaan voinut edes tapella. Yhtä hurja hän oli lapsena kuin aikuisenakin.”⁷

Turkan vanhemmat olivat mielipiteiltään hyvin konservatiivisia ja kauhistelivat poikansa uravalintaa. Jouko Turkka taas syytti vanhempiaan monista ongelmistaan. Ankarassa ja kylmässä kodissa hänen pelinsä oli pelattu jo noin seitsemänvuotiaana: ”Minut tehtiin jatkosotaan lähdön kauhussa, vailla mitään tekemisen riemua, kuten sittemmin kävi ilmi.”⁸

Turkan tietynlainen oppositioasenne tuli ympäristölle tutuksi. Pirkkalassa muisteltiin myöhemmin, kuinka omituinen poika kulki koulumatkansa aina tienvierustoilla, ei koskaan tiellä. Ensimmäisistä kouluvuosistaan Turkka on antanut ristiriitaisia tietoja: toisaalta hän oli ”Pirkkalan kirkonkylän koulun kuningasmestari”, ja toisaalla hän totesi olleensa ruotsinkielisyytensä tähden ”sorrettu ja ilman joukkuetta siinä kylässä”. Lausunnot kuvastavat Turkan näkemyksiä itsestään ja ympäristöstään. Hänen piti olla joko kaikkia muita parempi tai kaikkien sortama. Mikään siltä väliltä ei käynyt. Tarvittaessa hyvä tarina päihitti arkisemman totuuden. Liioittelu ja tietoinen kärjistäminen oli Turkalle ominaista.⁹

Pirkkalan kansakouluvuosien jälkeen Tampere ja sen klassillinen lyseo olivat Pirkkalaan verrattuna ilmeisen vapauttavia kokemuksia. Tähän ei tosin paljoa tarvittu, tärkeintä oli päästä irti Pirkkalasta ja lapsuudenkodista. Koulutovereista löytyi hengenheimolaisia, mutta lyseossa vallitsi ”Tampereen perusmoraali”, joka merkitsi alistamista ja alistumista. Kun annatte nyt sortaa itseänne, niin pääsette aikanaan sortamaan muita. Tämän Turkka painoi visusti mieleensä.

Nuoren miehen äidinkieli oli ruotsi, mutta aika sujuvasti lyseolainen siirtyi suomen kielen varhaiskypsäksi virtuoosiksi. Hän esiintyi mielellään koulun juhlatilaisuuksissa ja teki pilapiirroksia koulun lehteen. Turkka oli 14-vuotiaana myös Tampereen ensimmäisiä lättähatuja, joka pyöritti grammarissaan rockmusiikin kanta-teosta Bill Haleyn ”Rock Around the Clockia”.¹⁰

Bill Haley vaihtui pian Bertolt Brehtiin. Turkka luki Brehtiä alkukielellä ja innostui muutenkin Weimarin tasavallan aikaisen teatterin yhteiskuntakriittisestä ekspressionismista. Esimerkiksi kommunistisena aktivistina vankilassa istuneen Ernst Tollerin näytelmät tekivät nuoreen Turkkaan sellaisen vaikutuksen, että hän suomensi Tollerin näytelmän *Koneitten murskaajat* ja teki siitä Teatterikoulussa ohjausnäytteensä.

Lyseossa ehkä tärkeintä olivat kuitenkin toiset nuoret älyköt. Jouko Turkka ja myöhemmin kirjallisuustoimittajana ja suomentajana toiminut Tuukka Kangasluoma sekä tuleva kirjailija Jussi Kylätasku olivat ikätovereita ja hyviä ystäviä. Kolmikkoa täydensi vanhempi koulupudokas Hannu Salama. Myöhemmin valtakunnan tärkeimpien taiteilijoiden ja kulttuurivaikuttajien joukkoon noussut kaveriporukka puhalsi yhteen hiileen jo 1950-luvulla. Pojat istuivat yötä myöten Tammerkosken rannalla ja intoilivat modernista taiteesta. Käytössä oli vahakantinen vihko, johon kukin vuorollaan kirjoitti novelleja.¹¹

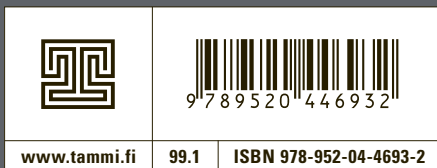
Turkan omien muistelujen mukaan he olivat jonkinlaisia vaikuttajayksilöitä. Yhtenä urasuunnitelmien mallina toimi *Aamulehden* teatterikriitikko Olavi Veistäjä. Veistäjän lisäksi Tampereella oli muitakin henkilöitä, jotka vaikuttivat duunareiden ja herrojen ahtaiden piirien ulkopuolella, kulttuurin saralla. ”Meille ei enää riittänyt ruumiillinen työ, mutta ei me myöskään haluttu tulla diplomi-insinööreiksi”, Turkka totesi.¹²

Teatteriin veti myös karismaattinen tamperelainen näyttelijä Veikko Sinisalo, jonka lausuntapiirin oppilaana nuori lyseolainen oli Tampereen työväenopistossa kaksi vuotta. Ilman Sinisalon vaikutusta Turkka ei olisi tullut pyrkineeksi Teatterikouluun. Hän oli pitänyt teatteritaidetta jotenkin naismaisena lausuntana, mutta Tampereella teatterilla ja taiteella ylipäättään oli toinen asema kuin muualla. Tampereella se oli miehekästä. Sinisalon ohella miehekkäitä paikallisia johtotähtiä olivat Lauri Viita ja Väinö Linna. Turkka teki pääosan elämäntyöstään muualla kuin Tampereella, mutta tamperelaisuus istui lujassa. Turkka puhui mansen murretta elämänsä loppuun saakka ja vihjaili Tampereen Työväen Teatterin johtajuuden olevan se pesti, jonka hän todella ansaitsi ja halusi. Turkan tamperelaisuus oli tarttuvaa sorttia. Opettaessaan 1980-luvulla Teatterikorkeakoulussa useat poikaoppilaat ryhtyivät tiettävästi puhumaan tamperelaisittain, vaikka eivät olleet sieltä kotoisin.¹³

Nuorten lyseolaisten suhde taiteeseen oli tässä vaiheessa mutkaton. Oikeastaan kaikki taide lähti vanhojen instituutioiden ja käsitysten vastustamisesta. Hannu Salamalle perinteisen kaunokirjallisen tyylin ja muodon rikkomisesta tuli koko hänen tuotantonsa kantava ajatus. Turkan ajatus oli mutkikkaampi. Salaman mielestä Brecht jätti Turkkaan jälkensä, mutta tämä vierasti sitä, että koko nuori suomalainen teatteripolvi oli yhtäkkiä Brechtin lumoissa. Jouko Turkka ei ollut laumaeläin.

ENSIMMÄINEN ELÄMÄKERTA TEATTERIN SUURMIEHESTÄ JA RIITAPUKARISTA

Palkittu tietokirjailija Kai Häggman avaa tuntemattomia puolia Jouko Turkan elämästä. Samalla hän kuvaa suomalaisen kulttuurielämän värikkäitä ja myrskyisiä vuosikymmeniä. Jouko Turkka oli isoveljensä mukaan jo koulupoikana niin pahansisuihin, ettei hänen kanssaan voinut keskustella. Kouluun hän kulki tien vierellä, ei koskaan tiellä kuten muut. Tämä toistui myös aikuisena. Turkka oli epäsosiaalinen mutta mielellään julkisuudessa. Paradokseja riitti. Turkka ei halunnut miellyttää sen paremmin kollegoita kuin teatteriyleisöä. Hän muistutti usein, että ihminen oli syntynyt kusen ja paskan välistä ja loppu olikin pelkkää alamäkeä. Turkalla oli myös toinen puoli. Teatterikorkeakoulussa monet oppilaat palvoivat opettajaansa, ja samaan aikaan teatterikriitikot ylistivät Turkan ohjauksia. Hän jätti pysyvän jäljen suomalaiseen teatterikenttään niin hyvässä kuin pahassa.

Päällys: Markko Taina

Päälläksen valokuva: Pekka Sakki / Lehtikuva